

Душка Кликовац

СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ КОГНИТИВНЕ
ЛИНГВИСТИКЕ

БИБЛИОТЕКА
КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
КЊИГА 59

Издавач

Друштво за српски језик и књижевност Србије

За издавача

Зона Мркаљ

председник Друштва за српски језик и књижевност Србије

Уредници

Зона Мркаљ

Босиљка Милић

Вељко Брборић

Рецензенти

проф. др Катарина Расулић

др Александра Марковић, научни сарадник

Тираж

600

Припрема и штампа

Чигоја
ШТАМПА

e-mail: office@cigoja.com

www.chigoja.co.rs

ISBN 978-86-84885-94-6

ДУШКА КЛИКОВАЦ

СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ
КОГНИТИВНЕ
ЛИНГВИСТИКЕ

БЕОГРАД
2018.

САДРЖАЈ

Реч унапред	7
-----------------------	---

Први део: О ОБЛИКОВАЊУ ПОЈМОВА

1. О концептуализацији љубави	13
2. Зашто је некима <i>лакше да одрже говор него реч</i> : о неким појмовима из домена моралности	29

Други део: О ПРЕДЛОЗИМА И ПРЕФИКСИМА

3. О семантици и употреби предлога <i>уз</i>	41
4. О семантици глаголског префикса <i>уз-</i>	73
5. О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса <i>раз-</i>	103
6. Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога <i>у</i> и <i>на</i>	113

Трећи део: О РЕЧЕНИЦАМА И ГЛАГОЛИМА

7. Како проста реченица може бити сложена (О подели реченица „по саставу”)	131
8. О месним клаузама	153
9. О „приповедачкој” употреби речи <i>кад(а)</i> и <i>док</i> из угла теорије прототипа	181
10. О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација	217
11. О глаголу <i>требати</i> : теорија, употреба и норма	233

Четврти део:
ИЗ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
КАО МАТЕРЊЕГ

12. Конвенционалне менталне слике у настави српског језика	259
13. О употреби вицева у настави српског језика	271
Литература	287
Индекс имена	297
Индекс појмовних метафора.	299
Библиографска белешка	305

РЕЧ УНАПРЕД

„Више семантике!”

А. Белић, наслов једног чланка из 1937.

„Когнитивна лингвистика је истраживање
значењског ткива, сатканог нит по нит од
телесног искуства и извезеног метафором
и метонимијом.”

Л. Јанда, 2010.

Ову књигу сачињавају наши радови који су проистекли из примене теоријско-методолошког апарата когнитивне лингвистике на материјал српског језика а притом се групишу око одређених тема. Те теме су лексичко значење (било да су у питању речи и изрази – у првом делу књиге, или предлози и префикси – у другом делу) и нека синтаксичка (трећи део) и методичка питања (четврти део). По теоријским основама, а делимично и по проблематици, ово је нека врста наставка наших књига *Семантика предлога* (1. издање 2000, друго 2006. године) и *Метафоре у мишљењу и језику* (из 2004. године).

Иако се термин *когнитивна лингвистика* у нашој средини понекад употребљава прилично широко (в. нпр. Поповић Људ. 2017), овде под њим подразумевамо лингвистичку школу која је настала крајем седамдесетих и у осамдесетим годинама прошлог века, пре свега у радовима Џ. Лејкофа (у којима је и добила садашње име), М. Џонсона, Р. Ланакера и Л. Талмија. Главне идеје које доноси овај приступ већ су и код нас добро познате (в. сада и зборник темељних радова преведених на српски – Расулић и Кликовац (ур.) 2014), а за ову прилику издвојићемо оне које су биле за нас нарочито инспиративне: да се значење изједначава са концептуализацијом – тј. образовањем појмова на основу искуства (телесног, чулног, емоционалног, интелектуалног) са светом који нас окружује; да је језичко значење по природи енциклопедијско; да се наше знање о свету организује у категорије, а да се ове најчешће образују око прототипа (њиховог најбољег представника), те су по структури „зракасте”; да се и језичке појаве – семантичке и граматичке – могу посматрати као такве категорије; да је значење „утеловљено”, тј. да извире из нашег чулног и телесног искуства; да се препојмовни обрасци телесног искуства – сли-

ковне схеме – механизмима метафоре и метонимије преносе у нечулне, апстрактне домene; да језик није прост одраз стварности, него резултат нашег виђења стварности, које укључује и раздвајање сцене на истакнути део – тзв. фигуру, и део који остаје у позадини – тзв. основу; да се исти стварни догађај може различито изобразити, због чега се исказује различитим језичким средствима; да разумевање језика укључује ментално сликовно представљање.

У радовима из ове књиге који су посвећени синтаксичким питањима когнитивнолингвистички приступ комбинује се с неким другим – нарочито с комуникативно-граматичким приступом анализи реченице Љубомира Поповића. Дуг имамо и према традиционалној домаћој лингвистици, која је увек наглашено била окренута језичком значењу (што је, како се види из горњег цитата, подстицао и сам А. Белић). У радовима наших лингвиста лексикографског усмерења (од којих се неки помињу и у библиографији ове књиге) семантичке студије су се уздигле до изванредне финоће, и надозивање на њих лингвисти може само бити на част (стога и констатацију И. Клајна у вези с литературом о глаголским префиксима – да је наш рад о префиксу *раз-* „у основи сличан, мада заснован на сасвим друкчијој методологији” раду И. Грицкат (Клајн 2002: 247) – примамо као изузетну похвалу). Не треба заборавити ни то да су лингвистичка истраживања код нас по традицији била утемељена на аутентичној језичкој грађи – чији је значај поново откривен у главним светским лингвистичким токовима тек сразмерно недавно.

Радови од којих је сачињена ова књига објављивани су углавном од 2006. до данас; један је изашао раније (2002. године), а један се овом приликом појављује први пут (в. Библиографску белешку на крају књиге). У том временском распону одвијао се не само наш лични и професионални развој него и процват когнитивне лингвистике и у свету и код нас. Због тога би неки од радова, да их данас пишемо, били унеколико другачији, али су у ову књигу укључени из уверења да нису изгубили своју релевантност. Увршћена су и два текста (о глаголу *требати* и о употреби вицева у настави српског језика) у којима се когнитивнолингвистички појмови не помињу експлицитно. Ипак, оријентација на језик у употреби и инсистирање на језичком осећању дубоко су у духу тог приступа; уз то, теме тих радова могу читаоцима ове едиције бити нарочито занимљиве због своје везаности за школску праксу.

Како смо већ напоменули, ови радови су превасходно истраживачки, тј. намењени богаћењу знања о српском језику из когнитивистичког угла, али има и оних који су усмерени и теоријски, а и оних који су резултат нашег интересовања за наставу српског језика – као матерњег и, у мањој мери, страног. Неки су настали поводом научних и стручних скупова. Различитог карактера, писани понекад и за различиту публику, при томе и

током периода дужег од једне деценије, они су нужно неуједначени. Да би, ипак, образовали целину, усклађени су технички и на друге начине (између осталог, додати су поднаслови тамо где их није било); уз то су стилски редиговани. Друге интервенције су углавном невелике, али ни тамо где су биле крупније (о чему се подаци такође могу наћи у Библиографској белешци) не задиру у суштину текста. Библиографски подаци остали су као у изворним текстовима, са изузетком следећих: ако се у радовима позивамо на различита издања исте књиге, сви подаци усклађени су с последњим издањем; ако се пак позивамо на своје радове касније објављене у оквиру књиге, подаци су уједначени према тој књизи. На неколиким местима смо се, у напоменама датим у угластој загради, осврнули на своје касније налазе у вези с одређеним питањем.

На крају књиге дата је обједињена библиографија, индекс имена аутора стручне литературе, као и – по узору на наше раније књиге – индекс појмовних метафора које се појављују у књизи.

С обзиром на то да се већ у наслову књиге помиње српски језик, његов назив је уклоњен из наслова самих радова тамо где је био сувишан. У вези с језиком који је предмет књиге потребна је једна напомена, коју лингвисти на овим несрећним просторима обично не дају, иако већина данас тако поступа. Наиме, подразумевамо да наши налази не важе само за српски књижевни језик него и за друге књижевне језике настале на истој дијалекатској основи – и обрнуто. Стога и стручну литературу насталу у другим срединама (ону која нам је била доступна) користимо равноправно с оном насталом у српској средини. Међутим, корпус којим се користимо је српски – изузев примера из других средина који се налазе у једнојезичним речницима (*РМС*, *РСАНУ*, *РЈАЗУ*) и у лингвистичким студијама.

Остаје нам још да изразимо захвалност рецензенткињама на пажљивом читању, драгоценим запажањима и пријатељској подршци (одговорност за садржину рукописа остаје, наравно, наша!), као и Друштву за српски језик и књижевност Србије што је ову књигу укључило у свој издавачки план.

Београд, октобра 2018.

Д. К.